Quarterly Journal of Environmental Education and Sustainable Development
Vol. 10, No. 2, Winter 2022 (9-18)
Original Article; DOI: 10.30473/EE.2022.62229.2454

فصلنامه علمی آموزش محیطزیست و توسعه پایدار
سال دهم، شماره دوم، زمستان ۱۴۰۰ (۱۸-۹)
نوع مقاله: پژوهشی

محیطزیست در اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران

***محمد یزدی[۱]، محمد مدادی[۲]**
۱. استاد دانشکده علوم زمین دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۲. دکتری زمین‌شناسی، معاونت طبیعی، سازمان محیطزیست، تهران، ایران
(دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۱ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴)

Environment in the Ayatollah Khamenei's Thoughts, the Supreme Leader of Iran

***Mohammad Yazdi[1],Mohammad Medadi[2]**
1. Professor, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
2. Ph.D. in Geology, Department of Environment Organization, Iran
(Received: 2021.10.23 **Accepted:** 2022.01.04**)**

چکیده:
حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نه‌تنها رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران است بلکه یکی از رهبران برجسته مذهبی جهان هم می باشد. برای بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری ۵۷ مورد از بیانات ایشان در محدوده زمانی ۱۳۷۰-۱۴۰۰ با کلیدواژه‌های محیطزیست، طبیعت، منابع طبیعی، هوا، آب، خاک، درخت، جنگل، مرتع، تخریب، انرژی، آلودگی، آگاهی، قانون، جرم، تصرف و غیره مورد پردازش آماری، تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. پردازش این داده‌ها نشان می‌دهد که بیشترین تکرار در مورد کلمه درخت و درختکاری با ۲۰۵ مورد و کمترین آنها مربوط به کلمه آگاهی‌رسانی با ۴ مورد تکرار شده است. اهمیت ویژه رهبری بر درخت و درختکاری از این دیدگاه جالب است که در قران کریم نیز کلمه درخت ۲۷ بار و نام درختانی مثل خرما ۲۰ بار تکرار شده است. این داده نشان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای از دو جنبه معنوی و سیاسی به موضوع محیطزیست توجه دارد. از نکات مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که علاوه بر به‌کارگیری کلمات درست از دید یک مقام اجرایی و کارشناسی، حاکم بودن یک روح معنوی و عدالت‌طلبانه در این حوزه است. ایشان توجه به محیطزیست و منابع طبیعی را نه‌تنها یک وظیفه دینی بلکه یک وظیفه عدالت‌طلبانه و در راستای انجام وظایف فرهنگ دینی و اسلامی می‌دانند.

واژه‌های کلیدی: محیطزیست، منابع طبیعی، اندیشه‌ها، آیت‌الله خامنه‌ای، ایران.

Abstract:
The subject of present article has to do with the importance of environment and natural resources in the political view of supreme leader of Iran. Ayatollah Khamenei is not only supreme leader of Iran but also, he is one of the eminent religious leaders in the world. For evaluation of his thoughts about environment and natural resources his 57 statements from 1991-2021 with the keywords of environment, nature, natural resources, air, water, soil, tree, planetary, forest, destruction, energy, pollution, environmental culture, awareness, law and crime statistically were analyzed. The data analysis shows that tree and planting were 205 times (maximum) and environmental awareness was 4 times (minimum) repeated in his statements. It is important to note that his special attention to tree and planting is similar to the special attention to tree and planting in Quran. The data analysis of Quran words showed that the word tree was 27 times and the date tree was repeated 20 times. The data showed that Ayatollah Khamenei paid attention to the environmental issues from the spiritual and political aspects. It is clear that there is a religious, justice-seeking and morality-pursuing spirit in his statements about environment, nature and natural resources. It seems that his view about environment, nature and natural resources is not only scientific and insightful but also deeply moral and religious.

Keywords: Environment, Natural resources, Thoughts, Ayatollah Khamenei, Iran.

*** نویسنده مسئول:** محمد یزدی
E-mail: m-yazdi@sbu.ac.ir

*Corresponding Author: Mohammad Yazdi

مقدمه

مواجهه انسان با طبیعت و محیطزیست را می‌توان در سه مرحله تقسیم‌بندی نمود. در مرحله اول این طبیعت بود که بر انسان تسلط کامل داشت و بر جهان حکومت می‌کرد. در ابتدای پیدایش بشر در کره زمین دخالت‌های انسان در طبیعت از محدوده قدرت ترمیم‌پذیری طبیعت فراتر نمی‌رفت و لذا هر خلایی که در نتیجه برداشت‌های او از طبیعت پدید می‌آمد، به‌زودی در نتیجه عملکردهای طبیعی و توان خود پالایی و تجدیدپذیری طبیعت رفع می‌شد. در این زمان بشر کاملاً مقهور طبیعت بوده و قادر نبود دخل و تصرفی در طبیعت آنجام دهد. در این دوره زمانی علی‌رغم طولانی بودن، اثرات انسان بر محیطزیست بسیار ناچیز و قابل‌اغماض بود (Yazdi et al., 2010).

در مرحله دوم با گسترش ابزارها و به خدمت گرفتن ماشین و با کمک فناوری انسان موفق به تصرف طبیعت شد. از ۵۰۰ سال پیش انسان با به‌کارگیری ابزارآلات مصنوعی و سپس ماشین در یک سطح گسترده در پی تسلط بر طبیعت برآمد و حتی با به‌کارگیری ماشین‌های غول‌پیکر و ساخت بناهای عظیم اقدام به کنترل طبیعت کرد. با آغاز روند صنعتی شدن به‌تدریج بهره‌برداری از طبیعت شدت یافت و در برخی موارد فراتر از توان بازیابی و خود پالایی طبیعت گردید. در این مرحله انسان تا حدودی بر طبیعت مسلط شد ولی چون قوانین طبیعی زیست‌بوم‌ها را رعایت نکرد عملاً جنگ با طبیعت را شروع کرد.

در مرحله سوم که کمی قبل‌تر از قرن بیست و یکم شروع‌شده، شدت تخریب طبیعت و آلودگی‌های محیطزیستی برای طبیعت غیرقابل‌تحمل، غیرقابل‌جبران و غیرقابل‌بازسازی شده و انواع آلودگی‌های آب، خاک، هوا، صدا، شیمیایی، هسته‌ای، نوری، دریایی، آثار زیانباری را بر انسان و محیطزیست داشته است. حال این طبیعت است که وارد جنگ با انسان و تمدن او شده است (Muhaqeq Damad, 1994). دلیل آن این است که میان حق طبیعت و حق انسان، در مورد استفاده از منابع طبیعی باید تعادلی وجود داشته باشد؛ هر زمانی که این تعادل به هم بخورد تعارض طبیعت و انسان به وجود می‌آید. اگر تعادل به نفع طبیعت به هم خورد، زندگی انسان و توسعه‌یافتگی تمدن او آسیب می‌بیند و اگر این موازنه به نفع انسان تغییر کند، طبیعت در معرض نابودی قرار می‌گیرد. در هر سه مرحله فوق یکی از دغدغه‌های انسانی حفظ محیطزیست بوده است. در این چالش‌ها همواره مردم عادی و رهبران دینی و فکری دنبال حفظ محیطزیست و استفاده درست از منابع طبیعی بوده‌اند و سودجویان ظالم هم به دنبال کسب سود بیشتر با تخریب محیطزیست و بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی بوده‌اند (Liaghati et al., 2017). این روند را در بخش‌های زیر می‌توان به‌وضوح مشاهده نمود. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نه‌تنها رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران است بلکه یکی از رهبران برجسته مذهبی جهان هم می‌باشد. بدین دلیل نگاه مشتاقانه ایشان برای حفظ محیطزیست و منابع طبیعی مورد این پژوهش قرار گرفت. مقاله حاضر به ارائه بخشی از نتایج این پژوهش می‌پردازد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش بر پایه پژوهش‌های کیفی و کمی و ترکیب این دو روش می‌باشد که در پارادایم روش‌های استقرایی و قیاسی می‌گنجد. لازم به ذکر است که مفهوم روایی و پایایی در پژوهش‌های کیفی متفاوت از پژوهش‌های کمی است (Liaghati et al., 2017). ازاین‌رو، اغلب روش‌شناسان کیفی بجای روایی از اصطلاح انتقال‌پذیری و بجای مفهوم پایایی نیز از مفهوم تأییدپذیری استفاده می‌کنند. برای تأمین انتقال‌پذیری پژوهش، از توصیف غنی داده‌ها، استفاده از روش‌های ویژه‌ای مثل کدگذاری و تحلیل استفاده می‌شود. در راستای تأییدپذیری نیز معمولاً از واکاوی داده‌ها، شواهد و مستندات استفاده می‌شود (Yazdi et al., 2012).

ازآنجاکه این پژوهش در مورد نظرات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نه‌تنها به‌عنوان رهبر سیاسی ایران بلکه یکی از رهبران برجسته مذهبی جهان در مورد حفظ محیطزیست و منابع طبیعی بود، پژوهش بر پایه پژوهش‌های کیفی و کمی و ترکیب این دو روش صورت گرفت. در بخش کمی، از سایت رسمی دفتر رهبری و سازمان محیطزیست برای جمع‌آوری اطلاعات سخنرانی‌های ایشان استفاده گردید (Supreme leader website, 2015). همچنین از مطالعات کتابخانه‌ای برای بررسی پیشینه پژوهش و مبانی نظری آن استفاده شد (Nasr, 1963. Nasr, 1999, Nasr, 2000, Nasr, 2007، Nasr, 2010، Islami, 2012, Aminzadeh, 2003، Sadeghi et al., 2007, Entezari, 2012). همچنین در پژوهش انجام‌شده توسط مجیدی و موسوی نیا در سال ۱۳۷۹ (Majidi & Mousavi Nia, 2018) که در مورد مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیطزیستی آیت‌الله خامنه‌ای انجام‌شده نشان می‌دهد که ایشان از دو جنبه دینی و سیاسی به موضوع محیطزیست توجه دارد. بر اساس

مبانی قرآنی و دینی ایشان حفظ محیطزیست را یک وظیفه دینی می‌داند و از نظر سیاسی توجه به محیطزیست را از نظر آگاهی بخشی عمومی، ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی مؤثر، الگوسازی مناسب، تقویت و ایجاد همگرایی در قوای اجرایی، مقننه و قضایی، بهره‌گیری از نظرات علمی و کارشناسی، تقویت دیپلماسی محیطزیست مهم می‌داند (Majidi & Mousavi Nia, 2018).

برای بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری ۵۷ مورد از بیانات ایشان در محدوده زمانی ۱۳۷۰–۱۴۰۰ (به مدت ۳۰ سال) با کلیدواژه‌های محیطزیست، طبیعت، منابع طبیعی، هوا، آب، خاک، درخت، جنگل، مرتع، تخریب، انرژی، آلودگی، آگاهی، قانون، جرم، تصرف و غیره، مورد پردازش آماری و تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. داده‌های به دست آمده با نرم‌افزار آماری $SPSS_{22}$ تجزیه‌وتحلیل شدند. همچنین در این پژوهش برای بحث نتایج از توصیف، تحلیل و استنتاج استفاده شد. بدین ترتیب که ضمن توصیف باورهای اسلامی به استناد متون قران کریم، به تحلیل وجوه مختلف آن از جنبه زیست‌محیطی نیز پرداخته شد (Nadimi & Daneshvar). سپس به مبانی فرهنگی و محیطزیستی دیدگاه‌های رهبری پرداخته شد و الهام بخشی آن برای حفظ محیطزیست و منابع طبیعی مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

اهمیت محیط‌زیست در آموزه‌های دینی

در قرآن مالکیت همه اشیا و اجزاء این عالم متعلق به خداوند متعال معرفی شده است. مالکیت انسان نسبت به این اشیا و اجزاء یک نوع مالکیت قراردادی است که از سوی خدا به افراد تفویض شده است (Muhaqeq Damad, 1994). در قرآن به‌صراحت ذکر شده است که همه موجودات آسمانی و زمینی، هرچه از محدوده علم بشر پنهان است و هرچه در زمین و آنچه بین آنها و در اعماق زمین است از آن خدا می‌باشد (Abedi & Shahvali, 2008). پس ما در یک محیطی زیست می‌کنیم که خدای عالم، خالق و مالک و حاکم آن است؛ بنابراین حفظ محیطزیست یک وظیفه دینی و الهی است (Eslami, 2012). به همین دلیل در دین مبین اسلام قانون لاضرر «لاضرر و لا ضرار فی الاسلام» وجود دارد. بر طبق این قانون ضرر و زیان به اشخاص، حیوانات، گیاهان و سایر اجزاء محیطزیست به‌هیچ‌وجه مجاز نیست و پیامبر اسلام (ص) به‌شدت آن را نهی فرموده است (Javadi Amoli, 2007). تخریب و آلوده کردن محیطزیست مصداق بارز قانون لاضرر است و طبق قانون اسلام گناه و یک جرم محسوب می‌شود. نتایج پژوهش‌های متعدد در قرآن کریم نشان می‌دهد که ۶۳ بار به کلمه آب، نقش و اهمیت آب‌ها پرداخته شده است (Nasr, 1999). در آیات سوره‌هایی مثل اعراف آیه ۵۰، ابراهیم آیه ۱۶، واقعه آیه ۶۸، کهف آیه ۲۹، محمد آیه ۱۵، خداوند از آب گوارا به‌عنوان یکی از نعمت‌هایی که بهشتیان از آن بهره‌ور و دوزخیان از آن محروم هستند یاد می‌کند. در آیه ۱۷ سوره رعد، از آب به‌عنوان یک نعمت باقی و پایدار بر روی زمین اشاره یاد می‌شود. در آیه ۴۳ سوره الواقعه از دود (آلودگی هوا) به‌عنوان یکی از ویژگی‌های جهنم یاد شده است. در آیات قرآن ۴۴۴ بار از کلمه زمین یادشده است. در آیه شریفه ۷۹ می‌فرماید اوست خدایی که شما را از خاک (زمین) پدید آورد. همچنین در آیه ۶۱ سوره هود ذکر می‌شود که خدای یگانه شما را از زمین به وجود آورد و شما را مأمور به آبادی زمین کرد (Javadi Amoli, 2007). اصل رعایت حقوق انسان، طبیعت و اجزای آن مثل گیاهان، جانوران، آب، خاک، هوا و غیره در همه ادیان الهی و فرهنگ ملل مترقی از جمله فرهنگ ایران–اسلامی به‌خوبی بیان شده است و جزو اصول اولیه اخلاق ایرانی–اسلامی ما می‌باشد. به همین دلیل است در متونی مثل قران کریم، نهج‌البلاغه، روایات ذکرشده از زبان پیامبر گرامی و ائمه معصومین و سنت زندگی بزرگان دینی رعایت حق انسان بر طبیعت و اجزاء آن به‌خوبی مشاهده می‌شود. امروزه این منش را در کلام و رفتار و سلوک زندگی مقام معظم رهبری نیز مشاهده می‌کنیم. ایشان با تکیه بر آموزه‌های ایرانی و اسلامی همواره نگاه ویژه‌ای به مقوله محیطزیست و حفظ طبیعت داشته است. ایشان از سویی در قامت یک رهبر دینی با توجه به مبانی دینی و از سوی دیگر از جایگاه رسمی و قانونی با توجه بر تأکید ویژه بر لزوم حفاظت از محیطزیست در قانون اساسی و اسناد بالادستی مصوب شده، به‌صورت جدی و صریح به حفاظت از محیطزیست و طبیعت در موارد متعدد و زمان‌های مختلف تأکید کرده‌اند.

اهمیت محیط‌زیست در قوانین کشور

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نظام جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر آموزه‌های ایرانی و اسلامی همواره نگاه ویژه‌ای به مقوله محیطزیست داشته است که بهترین شاهد این مدعا تأکید ویژه بر لزوم حفاظت از محیطزیست در قانون اساسی و سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی است. اقدام کم‌نظیری در تصویب قانون اساسی صورت گرفت و آن اختصاص یک اصل در قانون اساسی آن هم با این

عیار حقوقی نافذ بود که در کمتر کشوری در آن زمان چنین اقدامی سابقه داشت. در اصل پنجاهم قانون اساسی مصوب شده که «در جمهوری اسلامی حفاظت محیطزیست که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌شود ازاین‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن‌که با آلودگی محیطزیست و یا تخریب غیرقابل‌جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است»(Yazdi, 2015).

توجه و علاقه ویژه مقام معظم رهبری به حفظ محیطزیست و توصیه‌های ایشان باعث شد در مهم‌ترین سند تصویب‌شده کشور در بعد از پایان دفاع مقدس یعنی در دو بند از سند چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴ بر لزوم بهره‌مندی کشور از محیطزیست مطلوب، در افق چشم‌انداز تأکید شود. به‌طوری‌که در این سند آمده است ایران در افق چشم‌انداز ایران کشوری است: «برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به‌دوراز فقر، تبعیض و بهره‌مند از محیطزیست مطلوب. بر مبنای سند چشم‌انداز وضعیت محیطزیست ایران ارتقاءیافته طوری است که وضعیت طبیعی سیمای مناظر، زیست‌بوم‌ها، ذخایر ژنتیکی، منابع و عناصر حیاتی آب، خاک، هوا و سرزمین در آن حفظ و احیاء شده و جامعه در پناه چنین محیطی از بهداشت، سلامت جسمی و روانی، آرامش، امنیت اجتماعی و اقتصادی پایدار و عدالت محیطزیستی برخوردار شود ». در سال ۱۳۹۴ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی سیاست‌های کلی محیطزیست را در ۱۵ بند اصلی ابلاغ کرد. ایجاد نظام یکپارچه ملی محیطزیست، مدیریت هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی، جرم‌انگاری تخریب محیطزیست، تهیه اطلس زیست‌بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیطزیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق محیطزیستی از جمله محورهای اصلی این سیاست‌ها است. ابلاغ سیاست‌های رهبری زمانی صورت گرفت که بیشترین فشار و سختی بر محیطزیست کشور حاکم بود. ازاین‌رو زمان ابلاغ این سیاست‌ها در چنین شرایطی به نفع کشور و مردم تمام شد. ابلاغ سیاست‌های محیطزیستی در سپهر سیاسی و نظام سیاسی کشور اتفاق مهمی بود. ولی مهم‌ترین شاخصه سیاست‌های ابلاغی، همگرایی در محیطزیست بود (Yazdi, 2015).

دست‌یابی به اهداف محیطزیستی ترسیم‌شده در اسناد فرادستی، مستلزم حمایت حداکثری، برنامه‌ریزی هدفمند، انتخاب مدیران متخصص و دلسوز و مؤمن و به‌کارگیری تمام توان کشور و ابزارها و فناوری‌های کارآمد و روزآمد است. تاکنون حمایت حداکثری معنوی از محیطزیست و منابع طبیعی صورت گرفته است. در بخش برنامه‌ریزی هدفمند نیز کشور عملکرد مناسبی داشته است ولی در سایر امور محیطزیست کشور دچار چالش‌های جدی است. ظرفیت اکولوژیک در تمام کشورهای پیشرفته جزو مؤلفه‌های قدرت کشورها محسوب می‌شود و آسیب به آن آسیب به اقتدار ملی تلقی می‌شود (Yazdi et al., 2012). نگاه حاکمیت باید به موضوع محیطزیست تغییر کند و امنیت محیطزیستی باید به‌صورت جدی موردتوجه قرار گیرد. در دیدگاه‌های مقام معظم رهبری این تغییر رویکرد و توجه مشاهده می‌شود اما در سایر ارکان حاکمیت این جدیت مشاهده نمی‌شود.

در حال حاضر کشور ما با چالش‌های محوری محیطزیستی زیر روبرو است. چالش اول آلودگی‌های محیطزیستی نظیر آلودگی آب، خاک، هوا، صوتی و امواج است. این آلودگی‌ها عمدتاً ناشی از مدیریت ناکارآمد پسماند، عدم مدیریت صحیح فاضلاب و پساب‌های خانگی، شهری، صنعتی و کشاورزی، مصرف بی‌رویه سوخت‌های فسیلی می‌باشند. چالش دوم تخریب زیستگاه‌های طبیعی کشور است (Yazdi et al., 2010). این تخریب‌ها ناشی از اقدامات مضری مثل تخریب جنگل‌ها و مراتع، تخریب زیستگاه‌های آبی مثل تالاب‌ها، بستر و دلتای رودخانه‌ها، تخریب حوضه‌های آبریز و امثال آن، تخریب زیستگاه‌های دریایی و ساحلی مثل بسترهای جلبکی، آبسنگ‌های مرجانی، زادگاه‌های آبزیان و غیره است. چالش سوم اساسی دیگر پایین بودن دانش محیطزیستی افراد مختلف جامعه در سطوح مختلف مدیران ارشد و میانی، اساتید حوزه و دانشگاه، دانشجویان و طلاب حوزوی، معلمان و دانش آموزان، کارشناسان بخش‌های دولتی و خصوصی و سایر شهروندان است. چالش محوری چهارم عدم وجود ضمانت‌های قوی و بازدارنده برای اجرای درست قوانین، مقررات، استانداردها و ضوابط محیطزیستی است. به نظر می‌رسد اولین گام برای رفع این چالش‌ها آشنایی با دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در مورد اهمیت حفظ محیطزیست و منابع طبیعی است. سپس ارکان بعدی حاکمیت با توجه به این دیدگاه‌ها اقدامات اساسی در مورد تصویب قوانین لازم، تخصیص منابع مالی کافی، اقدامات اجرایی مناسب و روزآمد و کارآمد و غیره انجام دهند.

محیطزیست در بیانات مقام معظم رهبری

برای بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری ابتدا بیانات ایشان با کلیدواژه‌های محیطزیست، طبیعت، منابع طبیعی، هوا، آب، خاک، درخت، جنگل، مرتع، تخریب، انرژی، آلودگی، آگاهی، قانون، جرم، تصرف و غیره، مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. تعداد ۵۷ مورد از سخنرانی‌ها و بیانات منتشرشده ایشان مورد پردازش آماری قرار گرفت. این سخنرانی‌ها در فاصله زمانی سال‌های ۱۳۷۸–۱۳۹۹ موردبررسی قرار گرفت. این داده‌ها نشان می‌دهد در سال ۱۳۹۲ با ۴ مورد بیشترین سخنرانی داشته‌اند (شکل شماره ۳). در این سال در روز درختکاری، در تبیین وظایف شوراهای شهر و روستا، شهرداری‌ها پس از انتخابات، تبیین اولویت‌های کاری دولت یازدهم در آغاز شروع کار دولت، در تبیین فلسفه آموزش، تعلیم و تربیت در دیدار با نخبگان و اساتید دانشگاهی در مورد محیطزیست مطالبی ذکر کرده‌اند. پردازش این داده‌ها نشان می‌دهد که کلمه درخت و درختکاری با ۲۰۵ مورد، کلمه مرتع و تخریب مراتع ۱۴۴ مورد، ابعاد مختلف محیطزیست ۱۳۶، ابعاد مختلف آب ۱۳۲ مورد، ابعاد مختلف منابع طبیعی ۴۸ مورد، تخریب و فرسایش و آلودگی خاک،۴۷ مورد، ابعاد مختلف تخریب محیطزیست و منابع طبیعی ۴۵ مورد، فرهنگ (محیطزیستی) ۲۹ مورد، تصرف منابع طبیعی ۱۶ مورد، ابعاد مختلف انرژی ۱۲ مورد، جرم انگاری تخلفات محیطزیستی و منابع طبیعی ۱۲ مورد، اهمیت توجه به آلودگی هوا، آب‌وخاک ۱۲ مورد، کویر ۱۲ مورد و ۷ مورد کلمه بیابان و آگاهی سازی مردم در مورد محیطزیست و منابع طبیعی ۴ مورد، تکرار شده‌اند (جدول شماره ۱). این داده‌ها نشان می‌دهند که بیشترین تکرار در مورد کلمه درخت و درختکاری با ۲۰۵ مورد و کمترین آنها مربوط به کلمه آگاهی‌رسانی با ۴ مورد تکرار است (اشکال شماره ۱ و شماره ۲). اهمیت ویژه رهبری بر درخت و درختکاری از این دیدگاه جالب است که در قران کریم نیز به دلایل متعددی کلمه درخت ۲۷ بار و نام درختانی مثل خرما ۲۰ بار تکرار شده است. مثلاً در آیه ۶۰ سوره مبارکه نمل اهمیت درخت و فلسفه آفرینش به‌صراحت ذکر شده است. «أَمَّنْ خَلَقَ السمَوَتِ وَ الأَرْض وَ أَنزَلَ لَكم مِّنَ السمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائقَ ذَات بَهْجَةٍ مَّا كانَ لَكمْ أَن تُنبِتُوا شجَرَهَاأَ ءِلَهٌ مَّعَ اللَّهِبَلْ هُمْ قَوْمٌ يعْدِلُونَ؛...» «آیا بت‌هایی که معبود شما هستند بهترند یا او که آسمان و زمین را آفریده؟ و برای شما از آسمان آبی فرستاد که با آن باغ‌هایی زیبا و سرورانگیز رویاندیم و شما قدرت نداشتید درختان آن را برویانید، آیا معبود دیگری با خداست؟ نه آنها گروهی هستند که (از روی نادانی) مخلوقات خدا را در ردیف او قرار می‌دهند.» همان‌طور که در این آیه شریف مشاهده می‌شود خلقت درخت را شبیه آفرینش حیات توسط خداوند نشان می‌دهد (Javadi Amoli, 2007). از مطالب مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که علاوه بر به‌کارگیری کلمات درست از دید یک مقام اجرایی و کارشناسی، حاکم بودن یک روح معنوی و عدالت‌طلبانه در این حوزه است. ایشان معتقد است «از نظر اسلام طبیعت متعلق به انسان است و او امانت‌دار این نعمت الهی برای نسل‌های بعدی است لذا افرادی که اقدام به تخریب محیطزیست کنند به این امانت و به نسل‌های بشری خیانت کرده‌اند. معضلاتی که به‌عنوان اثرات ناشی از تخریب محیطزیست در زندگی انسان‌ها به وجود آمده در واقع نتیجه کفران این نعمت است. امروز علم به راه غلطی کشانده شده است و قدرت‌های جهانی با سوءاستفاده از دانش بشری آن را برای تحکیم پایه‌های قدرت خود بکار گرفته‌اند و در این راه از تخریب محیطزیست و طبیعت نیز ابایی ندارند. تلاش‌های فعالان محیطزیست و برگزیدگان جوامع بشری به‌منظور حفظ طبیعت باید جدی و فراتر از شعار و ملاحظات در جهت مقابله با عوامل اصلی تخریب محیطزیست باشد» (دیدار با اعضای هیأت علمی همایش محیطزیست دین و فرهنگ ۲۹ /۳/ ۱۳۸۰) (Supreme leader website, 2015). در یک سخنرانی دیگر ایشان از دید یک نخبه دینی موضوع محیطزیست را به‌عنوان یک فریضه الهی طرح می‌کند. «مسئله محیطزیست و تخریب محیطزیست از آن چیزهایی است که ضربه‌اش را یک ملت، یک منطقه جغرافیائی و گاهی همه دنیا وقتی احساس می‌کنند که دیگر قابل جبران نیست. مسئله محیطزیست بسیار مسئله مهمی است که اسلام هم بر روی محیطزیست خیلی تکیه کرده است. حفظ محیطزیست، رعایت محیطزیست این چیزی که امروز دنیا به آن دست‌یافته است از جمله چیزهایی است که جزو تعالیم اسلام است» (بیانات ایشان در بازدید از صنعت خودروسازی ۰۹ /۱۳۸۹/۰۱) (Supreme leader website, 2015).

از نکات مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که این موضوع را نه‌تنها یک وظیفه دینی بلکه یک وظیفه عدالت‌طلبانه می‌دانند. به این متن توجه شود: «تخریب محیطزیست معلول نابرابری‌های اجتماعی و استفاده غلط از طبیعت و یکی از عوامل تضییع حقوق انسان‌ها است. متأسفانه در جهان امروز اقلیتی مرفه و ثروتمند از همه امکانات و مواهب طبیعی و سالم بهره‌برداری می‌کنند ولی اکثریت ملت‌ها محکوم به زندگی در شرایط

محیطی آلوده و غیربهداشتی و تن دادن به عوارض سوء و انواع بیماری‌ها و پذیرفتن بلا و مصیبت و مرگ‌ومیر هستند. کشورهای صنعتی بیشترین آسیب را به طبیعت و محیطزیست وارد ساخته و به حقوق سایر کشورها تجاوز نموده‌اند و در اثر سیاست‌های خود، بیماری و فقر و ویرانی را بر بسیاری از انسان‌ها تحمیل کرده‌اند».

جدول ۱. کلیدواژه‌های محیطزیستی در بیانات حضرت آیت اله خامنه‌ای

Table 1. Environmental keywords in in Ayatollah Khamenei's statements

کلیدواژه (Keywords)	تعداد تکرار(Number)	درصد (%)
درخت و درختکاری (Tree and planting)	205	23.8
مرتع و تخریب مراتع(Pasture and its degradation)	144	16.72
محیطزیست (Environment)	136	15.79
آب (Water)	132	15.33
منابع طبیعی (Natural resources)	48	5.57
تخریب و آلودگی خاک (Soil degradation and pollution)	47	5.45
تخریب محیطزیست و منابع طبیعی (Environment and natural resources degradation)	45	5.22
فرهنگ محیطزیستی (Environmental culture)	29	3.3
تصرف منابع طبیعی(Natural resources seizure)	16	1.8
انرژی (Energy)	12	1.3
جرم انگاری تخلفات محیطزیستی و منابع طبیعی (Criminalization of environmental and natural resources degradation)	12	1.3
اهمیت توجه به آلودگی هوا، آب‌وخاک (Importance of attention to air, water, soil pollution)	12	1.3
کویر(Kavir)	12	1.3
بیابان(Desert)	7	0.81
آگاهی سازی محیطزیست و منابع طبیعی (Environmental and natural resources awareness)	4	0.46
جمع(Total)	**861**	**100**

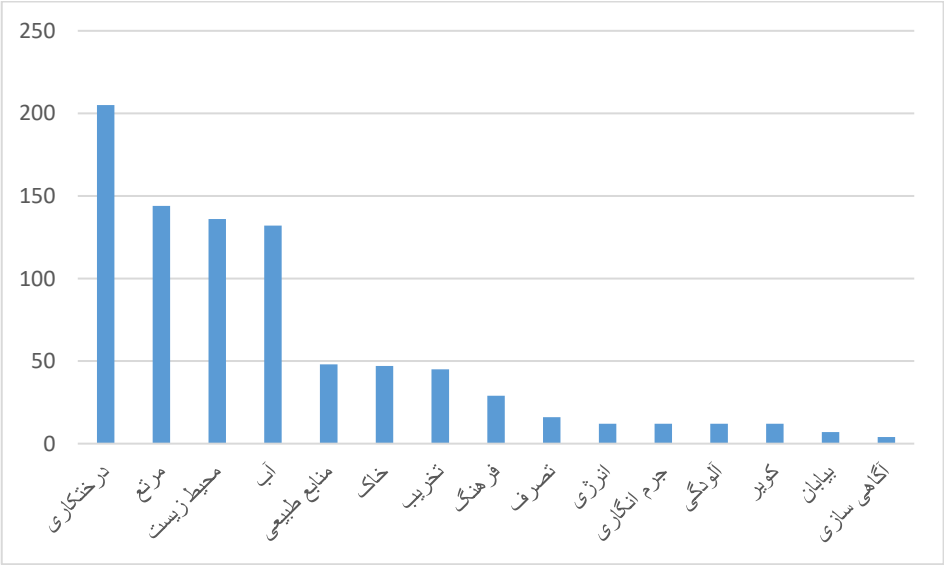

شکل ۱. نمودار ستونی فراوانی آماری کلیدواژه‌های مهم بیانات مقام معظم رهبری در مورد محیطزیست

Figure 1. Statistical bar chart of important keywords of the Supreme Leader's statements on the environment

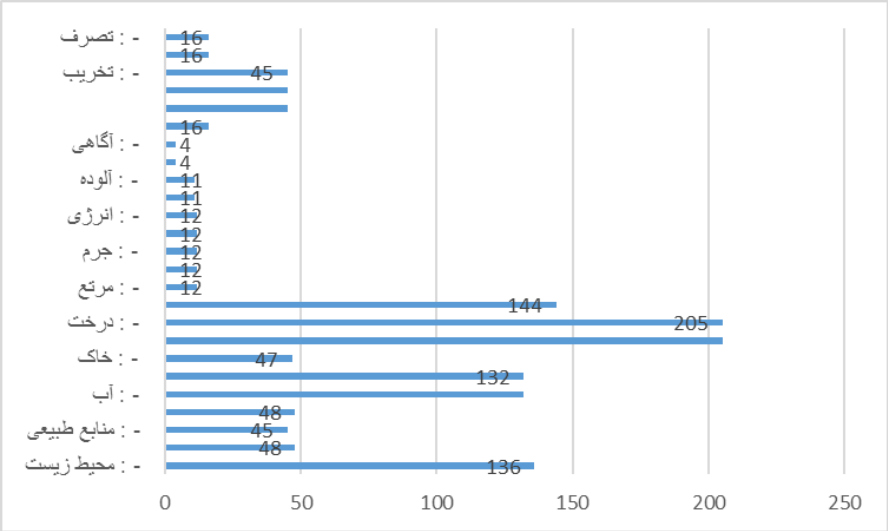

شکل ۲. نمودار پردازش آماری کلیدواژه‌های مهم بیانات مقام معظم رهبری در مورد محیطزیست

Figure 2. Statistical processing chart of important keywords of the Supreme Leader's statements on the environment

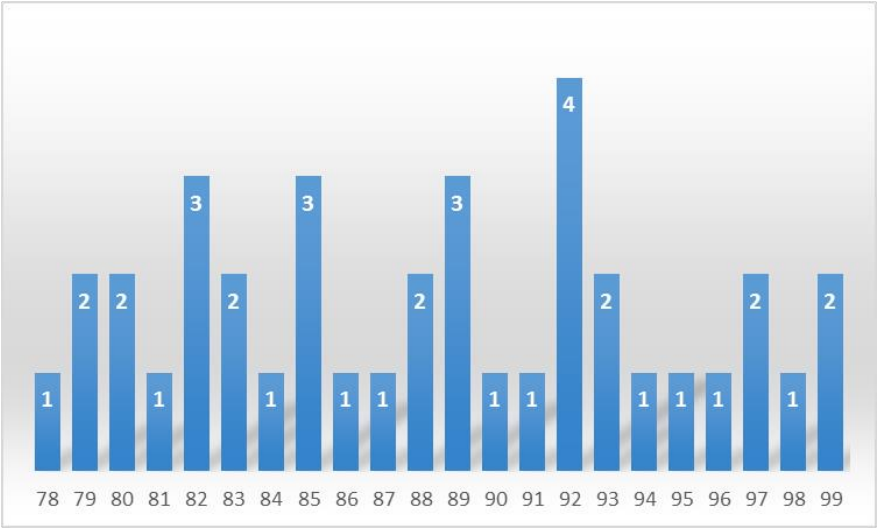

شکل ۳. نمودار پردازش آماری تعداد سخنرانی‌های مقام معظم رهبری در مورد محیطزیست

Figure 3. Statistical processing chart of the number of lectures of the Supreme Leader on the environment

شیوه‌های ناصحیح تعامل با طبیعت و آلوده ساختن محیطزیست در کشورمان نشان‌دهنده فقدان آگاهی و ضعف سازوکارهای قانونی در صیانت از محیطزیست است. برای از بین بردن این نقیصه بزرگ و اساسی باید آگاهی افراد نسبت به مسائل زیست‌محیطی افزایش یابد و مدیریت‌های کلان در ایجاد ساختار مناسب همراه با الزامات قانونی برای رعایت حقوق عمومی تلاش کنند و انگیزه‌ها و حساسیت‌ها را برای مقابله با آلاینده‌ها بالا ببرند.

در اسلام، جامع‌ترین دیدگاه و صحیح‌ترین شیوه تعامل با طبیعت و محیطزیست بیان گردیده است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیطزیست برای همه نسل‌ها وظیفه‌ای عمومی تلقی گردیده و هرگونه تخریب آن در فعالیت‌های اقتصادی ممنوع اعلام شده است. اینک هماهنگی قوا که حاکی از عزم ملّی بر تأمین محیطزیست سالم و جلوگیری از تخریب منابع طبیعی است از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شایسته است مسئولان محترم برای ارتقاء سطح آگاهی و حساسیت عمومی در رابطه با محیطزیست تلاش و خلأهای قانونی را پر کنند و دستگاه‌های مسئول با دقت نسبت به اجرای قوانین مراقبت نمایند و با متخلفان به‌طور قاطع برخورد کنند و قوه قضائیه با سازوکار مناسب به تخلفات

زیست‌محیطی رسیدگی کند (پیام مقام معظم رهبری به مناسبت برگزاری همایش حقوق محیطزیست ایران ۱۳۸۲/۰۳/۲۰) (Supreme leader website, 2015).

همچنین ایشان در سخنانی دیگر بیان کرده‌اند که از جمله تفاوت‌های تفکر انقلاب اسلامی و مکاتب دیگر در زمینه محیطزیست توجه به «عدالت اجتماعی در بهره‌برداری از منابع طبیعی» است. رفع محرومیت‌ها در این زمینه و بهره‌مندی عموم مردم به‌خصوص اقشار کمتر برخوردار از این مواهب خدادادی یکی از دغدغه‌های اصلی و تذکرات پربسامد رهبر انقلاب در ۲۵ سال گذشته بوده است.

از نکات مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که ایشان به به‌کارگیری روش‌های نوین، روزآمد و کارآمد توجه دارند و حفظ محیطزیست و منابع طبیعی را مساوی با سنتی زندگی کردن یکسان نمی‌دانند. در این سخنان ایشان این موضوع به‌وضوح مشاهده می‌شود. «من طرفدار این نیستم که ما امروز به شکل صدوپنجاه سال پیش خانه بسازیم نه ما باید از ابتکارها استفاده کنیم. از نیازهای نوبه‌نو استفاده کنیم از مسائل جدیدی که امروز به وجود آمده مثل مسائل زیست‌محیطی که آن روز مطرح نبود استفاده کنیم. از مسئله صرفه‌جویی در انرژی و غیره باید استفاده کنیم، از وسایل و مصالح جدید که پیش‌آمده و آن‌وقت‌ها به کار نمی‌رفت باید استفاده کنیم» (دیدار با جامعه اسلامی مهندسین ۱۳۸۳/۱۲/۰۵) (Supreme leader website, 2015).

از موضوعات مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که توجه به فرهنگ‌سازی محیطزیستی نه‌تنها امری ضروری می‌دانند بلکه آن را در راستای فرهنگ دینی و اسلامی می‌دانند. در این سخنان به خوبی این موارد مشخص است: شاید از جهتی از همه مهم‌تر، فرهنگ‌سازی است؛ فرهنگ‌سازی؛ مردم بدانند که اهمیت حفظ محیطزیست چقدر است. این را از دبستان باید شروع کنیم، در کتاب‌های درسی باید بچه‌های ما اهمیت مرتع و جنگل و هوا و آب‌وخاک و دریا و مانند اینها را از کودکی بفهمند و روی آن حسّاس باشند. این بخش فرهنگی هم که اشاره کردید، بسیار بخش مهمی است. مسئله فرهنگ را خیلی جدی بگیرید. فرهنگ، روح است. همه‌ی اینهایی که گفتیم، جسم زندگی است. این جسم زندگی یک روحی دارد؛ آن روح، فرهنگ است. اگر چنانچه فرهنگ با جهت دینی و جهت الهی باشد، طبعاً همان چیزی خواهد شد که موردنظر اسلام و انسان‌های پاکیزه و معصوم است (Yazdi, 2015).

نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش با نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش انجام‌شده در مورد مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیطزیستی آیت الله خامنه‌ای همخوانی دارد (Majidi & Mousavi Nia, 2018). این پژوهش‌ها شنان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای از دو جنبه دینی و سیاسی به موضوع محیطزیست توجه دارد. بر اساس مبانی قرآنی و دینی ایشان حفظ محیطزیست را یک وظیفه دینی می‌داند. از نظر سیاسی نیز می‌توان مؤلفه‌های مؤثر در دیدگاه‌های محیطزیستی آیت‌الله خامنه‌ای را شامل مواردی چون آگاهی بخشی عمومی، ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی مؤثر، الگوسازی مناسب، تقویت و ایجاد همگرایی در قوای اجرایی، مقننه و قضایی، بهره‌گیری از نظرات علمی و کارشناسی، تقویت دیپلماسی محیطزیست برشمرد (Majidi & Mousavi Nia, 2018).

بحث و نتیجه‌گیری

ازآنجاکه این پژوهش در مورد نظرات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نه‌تنها به‌عنوان رهبر سیاسی ایران بلکه یکی از رهبران برجسته مذهبی جهان در مورد حفظ محیطزیست و منابع طبیعی بود، پژوهش بر پایه پژوهش‌های کیفی و کمی و ترکیب این دو روش صورت گرفت. برای بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری بیانات ایشان با کلیدواژه‌های محیطزیست، طبیعت، منابع طبیعی، هوا، آب، خاک، درخت، جنگل، مرتع، تخریب، انرژی، آلودگی، آگاهی، قانون، جرم، تصرف و غیره مورد پردازش آماری، تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. پردازش این داده‌ها نشان می‌دهد که کلمه درخت و درختکاری با ۲۰۵ مورد، کلمه مرتع و تخریب مراتع ۱۴۴ مورد، ابعاد مختلف محیطزیست ۱۳۶ مورد، ابعاد مختلف آب ۱۳۲ مورد، ابعاد مختلف منابع طبیعی ۴۸ مورد، تخریب و فرسایش و آلودگی خاک،۴۷ مورد، ابعاد مختلف تخریب محیطزیست و منابع طبیعی ۴۵ مورد، فرهنگ محیطزیستی ۲۹ مورد، تصرف منابع طبیعی ۱۶ مورد، ابعاد مختلف انرژی ۱۲ مورد، جرم انگاری تخلفات محیطزیستی و منابع طبیعی ۱۲ مورد، اهمیت توجه به آلودگی هوا، آب‌وخاک ۱۲ مورد، کویر ۱۲ مورد و ۷ مورد کلمه بیابان و آگاهی سازی مردم در مورد محیطزیست و منابع طبیعی ۴ مورد، تکرار شده‌اند. این داده‌ها نشان می‌دهند که بیشترین تکرار در مورد کلمه درخت و درختکاری با ۲۰۵ مورد و کمترین آنها مربوط به کلمه آگاهی‌رسانی با ۴ مورد تکرار است. اهمیت

ویژه رهبری بر درخت و درختکاری از این دیدگاه جالب است که در قران کریم نیز به دلایل متعددی کلمه درخت ۲۷ بار و نام درختانی مثل خرما ۲۰ بار تکرار شده است. همچنین ابعاد مختلف آب ۱۳۲ مورد در سخنان ایشان تکرار شده است. نتایج پژوهش‌های متعدد در قرآن کریم نیز نشان می‌دهد که ۶۳ بار به کلمه آب، نقش و اهمیت آب‌ها پرداخته شده است.

این داده نشان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای از دو جنبه معنوی و سیاسی به موضوع محیطزیست توجه دارد. این پژوهش نشان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای از دو جنبه دینی و سیاسی به موضوع محیطزیست توجه دارد. بر اساس مبانی قرآنی و دینی ایشان حفظ محیطزیست را یک وظیفه دینی می‌داند. از نظر سیاسی مردمی بودن، عدالت‌طلبی، حکمرانی خوب چون آگاهی بخشی عمومی، ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی مؤثر، الگوسازی مناسب، تقویت و ایجاد همگرایی در قوای اجرایی، مقننه و قضایی، بهره‌گیری از نظرات علمی و کارشناسی، تقویت دیپلماسی محیطزیست از مؤلفه‌های مؤثر دیدگاه‌های محیطزیستی ایشان محسوب می‌شود. از نکات مهم دیگر در کلام مقام معظم رهبری نسبت به محیطزیست و منابع طبیعی آن است که علاوه بر به‌کارگیری کلمات درست از دید یک مقام اجرایی و کارشناسی، حاکم بودن یک روح معنوی و عدالت‌طلبانه در زمینه حفظ محیطزیست و منابع طبیعی است. ایشان توجه به محیطزیست و منابع طبیعی را نه‌تنها یک وظیفه دینی بلکه یک وظیفه عدالت‌طلبانه و در راستای انجام وظایف فرهنگ دینی و اسلامی می‌دانند. ایشان از سویی در قامت یک رهبر دینی با توجه به مبانی دینی و از سوی دیگر از جایگاه رسمی و قانونی با توجه بر تأکید ویژه بر لزوم حفاظت از محیطزیست در قانون اساسی و اسناد بالادستی مصوب شده، به‌صورت جدی و صریح به حفاظت از محیطزیست و طبیعت در موارد متعدد و زمان‌های مختلف تأکید کرده‌اند.

این توجه ویژه ایشان به محیطزیست را می‌توان در توجه به محیطزیست در تدوین سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلان نظام مشاهده نمود. علاقه ویژه مقام معظم رهبری به حفظ محیطزیست باعث شد در مهم‌ترین سند تصویب‌شده کشور در دو بند از سند چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴ بر لزوم بهره‌مندی کشور از محیطزیست مطلوب، در افق چشم‌انداز تأکید شود. همچنین ابلاغ سیاست‌های کلی محیطزیست در سال ۱۳۹۴ زمانی صورت گرفت که بیشترین فشار و سختی بر محیطزیست کشور حاکم بود. ازاین‌رو زمان ابلاغ این سیاست‌ها در آن شرایط اتفاق سیاسی مهمی محسوب می‌شد.

از مهم‌ترین شاخصه‌های سیاست‌های ابلاغی می‌توان به همگرایی در محیطزیست، ایجاد نظام یکپارچه ملی محیطزیست، مدیریت هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی، جرم‌انگاری تخریب محیطزیست، تهیه اطلس زیست‌بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیطزیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق محیطزیستی اشاره کرد که هم از نظر دینی و هم اجرایی بسیار مهم هستند.

References

Abedi S. A. and Shah Vali M. (2008). The necessity and features of research on environmental ethics, *Ethics in science & technology*, 3(3 & 4), 56-61. [In Persian]

Aminzadeh B. (2003). Religious ideology and environment, an introduction to Islamic view towards nature, *Journal of environmental studies*, 28(30). 97-106. [In Persian]

Entezari A. (2012). The religious principles of preserving the environment, *Theological – doctrinal research*, 2(7), 47-71. [In Persian]

Iran DOE. (2016). *Action plan for general environmental policies*. https://www.doe.ir/ Portal/Home/C014-4445-B9B2-129. [In Persian]

Islami, M.T. (2012). "Islam and Environmental ethics with emphasis on the ideas of Ayatollah Javadi Amoli". *Isra Quarterly*, Issue IV, the 12th consecutive summer of 1391. [In Persian]

Liaghati H., M. Yazdi N. and Mobarghaee D, N. (2017). "Analytical investigation of environmental higher education status in Iran", *Journal of environmental education and sustainable development*, 5(4). 63-76. [In Persian]

Majidi, H. and Mousavinia, S. M. (2018). "Dominant Discourse Factors on Ayatollah Khamenei's Environmental Thoughts", *Quarterly Journal of Environmental Education and Sustainable Development*. 6(3), 79-90. [In Persian]

Muhaqeq Damad, M. (1994). "Nature and The Environment from the Perspective of Islam". *Journal of letter of culture (Nameye farhang)*, 4(13), 78-89. [In Persian]

Nadimi, M. and Daneshvar, J. (2018). "Karl Barth on Natural Theology: A Critical Study", *Journal of MarifatI Kalami*, 9(1),

81-97. [In Persian]

Nasrs, S. H. (1963). *Islamic Thinkers, Ideology about the Nature*, Tehran: Kharazmi publications. 260p. [In Persian]

Nasr, S. H. (1999), "Religion and Environmental Crisis", *Criticism and theory magazine*, Winter and Spring, No. 17 and 18, 88-102. [In Persian]

Nasr, S. H. (2000). *Man and the Nature (the Spiritual Crisis of Modern Man)*, translated by Abdolrahim Govahi, Tehran: Islamic culture's publication office. 143p. [In Persian]

Nasr, S. H. (2007). Religion and the Nature's Order, translated by E. Rahmati, Tehran: Ney publications, 178p. [In Persian]

Nasr, S. H. (2010). "The Environment is a Spiritual Crisis". *Journal of the News of Religions*, 29,7-36. [In Persian]

Sadeghi, A. H., Akbarian S. and Shaker, M.K. (2007). "New approaches to religious themes for environmental protection", *Journal of Research and Hawzah*, No.30-31, 157-177. [In Persian]

Supreme leader website. (2015). *General environmental policies*. https://khamenei.r/news.31422. [In Persian]

Yazdi M., Javaherian Z. and Ajadari, A. (2010), "An investigation about environmental performance index", *Journal of DOE*, 48, 56-55. [In Persian]

Yazdi M., Ramazani E. and Aminian B. (2012). Impact of Environmental Factors on the National Security of Iran – A Case Study of Arak, *Journal of Environmental Sciences*, V.10., No.1., pp.157-165. [In Persian]

Yazdi M., (2015). *General environmental policies, a perspective*, 3p. https://www.tabnak.ir/news/548846. [In Persian]

COPYRIGHTS

© 2022 by the authors. Lisensee PNU, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY4.0) (http:/creativecommons.org/licenses/by/4.0)